

CONDEIE STUDENȚEȘTI

Economia religioasă. Analiză comparată islamism vs iudaism

Raluca FIANU

Abstract

The aim of this paper is to examine some of the concerns of Jewish and Muslim writers on moral issues in economics, and to compare these with the position of Christian writers. These Jewish and Muslim writers wish to see religious law respected in economic life, notably when conducting transactions or when being involved in the finance of transactions. They believe economic agents should be concerned with the morality of their actions, religious laws being the appropriate source for guidance in economic behaviour. The emphasis is on economic justice so that all parties are protected and the social equilibrium amongst the faithful is maintained.

Keywords: *Christian economics, Islamic economics, Judaic economics, just price, religious economics*

JEL classification: B59, Z12.

Introducere

Disciplinele științifice nu se dezvoltă în izolare. Din contră, ele interacționează activ, fie prin împrumuturi de terminologie și de instrumente și tehnici analitice, fie pe calea analogiilor sau pe cea a transferului de metafore. Când privește cazul particular al științei economice, aceasta “și-a luat aparatul matematic și tehnicile deductive din fizică, statistica din genetici-

că și agronomie, sistemele de clasificare din taxonomie și chimie, tehnicile de construcție a modelelor din astronomie și mecanică și metodele de analiză a consecințelor din inginerie” [Schoeffler, 1955]. Pe de altă parte, se observă că mișcarea de expansiune a științei economice – realizată pe canalul cercetărilor interdisciplinare – în sfera de interes a altor științe sociale (cum ar fi sociologia, politologia, antropologia, dreptul sau biologia socială

și, probabil, altele care urmează) este de natură să îi relativizeze și îmbogățească propriul său aparat epistemic.

Acesta pare a fi contextul mai larg în care, în vremea din urmă, o nouă problematică a dialogului interdisciplinar al științei economice tinde a câștiga teren, și anume: poate fi identificată o relație de interacțiune între Economie și Religie, între teoria economică și teologie? Mai exact, sunt economia și teologia domenii de investigație complet autonome și distincte? [Brennan și Waterman, 1994]. Sau, din contră, poate fi identificată o anumită interacțiune între cele două? [Dean și Waterman, 1999]. Altfel spus, cât de “sensibilă” este cunoașterea și cercetarea economică față de considerentele teologice? și în definitiv, este oare posibilă și dezirabilă o reflecție teologică asupra realităților economice?

Împărtășesc părerea că încercarea de a răspunde la astfel de întrebări ar trebui să aibă în vedere două posibile direcții de abordare. Pe de o parte, ar fi vorba despre o abordare care ar veni dinspre economie înspre teologie și care și-ar propune să studieze atât măsura în care convingerile religioase ale operatorilor economici influențează acestora comportamentul economic (studiu ce pare că s-a constituit deja într-un domeniu distinct al psihologiei economice), cât și, totodată, măsura în care convingerile religioase ale teoreticienilor economiști (sau absența acestor convingeri) influențează teoriile pe care ei le elaborează (studiu ce s-ar putea constitui într-un domeniu distinct al epistemologiei economice, respectiv epistemologia economică teologică). Pe de altă

parte, a doua direcție de abordare a relației dintre economie și religie ar trebui să vină dinspre teologie înspre economie. În acest caz, ea ar consta în efortul de înțelegere și interpretare teologică a fenomenelor și proceselor economice. Adică, un punct de vedere teologic asupra economiei, o *teologie economică*.

1. Stadiul dezbaterilor privind relația dintre Economie și Religie

1.1. Dezbaterile privind economia religioasă

Studierea influenței pe care convingerile religioase (sau absența lor) le au asupra modului în care economiștii teoreticieni își elaborează construcțiile conceptuale trebuie să pornească, cred, de la o constatare tranșantă: o bună parte – dacă nu majoritatea – economiștilor reprezentativi pentru gândirea economică contemporană consideră economia ca fiind o disciplină “imună” din punct de vedere epistemologic la convingerile religioase și concepțiile teologice ale celor ce o profesază. Pentru ei, valoarea de adevăr a oricărei propoziții economice poate fi stabilită independent de starea de religiozitate a celui care o formulează. Bazați pe o astfel de abordare, unii economiști din zilele noastre consideră chiar că economia (ca știință) este, prin însăși natura ei ostilă religiei. Spre exemplu, prof. Geoffrey Brennan de la Australian National University din Canberra argumentează că teoria economică dominantă

“neagă păcatul și se bazează pe un deism metodologic”, în timp ce prof. G.C. Harcourt de la Jesus College din Cambridge, Anglia susține că “teoria economică «științifică» alungă adevărata religie”. Probabil că de la baza unei astfel de poziții se află o puternic înrădăcinată concepție metodologică a teoriei economice reprezentative, respectiv disfuncția între factualitate și judecățile de valoare. Pentru foarte mulți dintre teoreticienii economiști, disciplina lor este o disciplină pozitivistă, ea ocupându-se doar cu “faptele economice”, nu și cu “judecățile de valoare” asupra acestora (a căror expresie supremă o reprezintă convingerile religioase). Pentru a putea fi o disciplină matură din punct de vedere epistemologic, economia nu trebuie să accepte în corpul ei “moliciunea metodologică” și ambiguitatea epistemologică pe care le induce judecățile de valoare. Dacă s-ar proceda așa, susțin ei, riscul ar fi acela de a fi șubrezi obiectivitatea, acuratețea și viabilitatea analizelor și predicțiilor sale.

Nu este mai puțin adevărat, însă, că există și o “minoritate”, cea a economiștilor religioși. O parte dintre ei văd relația dintre economie și teologie în termenii unei justificări de natură teologică a utilității studiului economiei. În acest sens, probabil ca Philip Wicksteed (1844-1927) a dezvoltat cele mai fine și nuanțate analize, dar, oricum, viziunea sa este replicată peste decenii în lucrările lui Frank Knight. Pentru astfel de economiști, studiul economic implică consum de energie intelectuală, de imaginație creatoare și de timp. Dar, energia, imaginația și timpul sunt resurse rare, care ar putea fi folosite,

susțin ei, pentru prestarea unor activități mai apropiate de credință și religie decât este economia – cum ar fi studiul teologic. Ca atare, pentru ca acești economiști religioși să poată să-și justifice opțiunea pentru studiul economiei, ei trebuie să trăiască convingerea și să facă dovada valorii religioase a studiilor economice. Este și ceea ce întreprind ei, de fapt. Astfel, pentru Wicksteed, spre exemplu, organizația economică (firma, în speță) are o semnificație spirituală, întrucât diviziunea muncii și serviciile reciproce pe care activitatea firmelor le presupune dau de fapt expresie statutului oamenilor de “fii ai lui Dumnezeu”. Într-un spirit similar abordează și John Bates Clark problema piețelor concurențiale și a proprietăților lor distribuționale.

O altă parte a “minorității” de care vorbeam vede economia ca o sursă de inspirație religioasă. Pentru ei economistul religios este o persoană cu însușiri spirituale deosebite, o persoană capabilă să vadă minunea prezenței iubitoare a lui Dumnezeu în lumea creată. Iar lumea creată include atât “economia”, cât și modele prin care “economia” funcționează. Drept urmare, pentru economistul religios este posibilă întrezărirea prezenței lui Dumnezeu în însăși funcționarea sistemelor economice. Reprezentativ pentru o astfel de înțelegere este Adam Smith, care discerne în ordinea socială “mâna invizibilă” a lui Dumnezeu. Dintre economiștii de astăzi, reprezentativi pentru înțelegerea economiei ca sursă de inspirație teologică, să amintesc de prof. Barry Gordon de la University of Newcastle, Australia, care argumentează că multe

dintre cele mai importante texte și lucrări de literatură teologică au fost elaborate ținând cont, cel puțin parțial, de factori de natură economică. Tot aici putem să îl încadram și pe prof. Robert Nelson, de la Universitatea Maryland, SUA, care susține că teoria economică a devenit “teologia religiei civile americane”.

În fine, ar mai fi un grup de economiști care văd posibilă legătura epistemologică între economie și teologie prin faptul că noțiuni și concepte preluate din teologie pot genera idei sau susține tehnici de analiză ce își dovedesc relevanța și utilitatea în studiul economiei. În acest sens, după părerea prof. Richard E. Wagner de la George Mason University, SUA, “teoria economică poate asimila cunoașterea teologică și să rămână totodată congruentă cu valorile și interesele necredincioșilor”. Altfel spus, economia impregnată de teologie nu numai că nu îi discriminează pe cei fără convingeri religioase, dar nu-și pierde cu nimic relevanța sa cognitivă, ontologică și axiologică față de aceștia. O idee extrem de interesantă, atât de departe de rigiditatea pozitivismului economic dominant...

O expresie copleșitoare a forței de transfigurare pe care “importul teologic” îl are în planul epistemologiei economice o găsim la Părintele Dumitru Stăniloae. Dacă ar fi să ne aruncăm privirea la ceea ce economiștii înșiși înțeleg a fi propria lor profesiune, atunci, fie că am fi alături de adepții definiției “formale” a economiei (economia studiază comportamentul uman ca relație între scopuri de atins și mijloace alternative limitate de realizare a acestor scopuri), fie că ne-am situa de

partea adepților definiției “materiale” (economia studiază acea parte din viața individuală și socială a oamenilor care este în mod particular legată de achiziționarea și folosirea bunurilor materiale necesare bunăstării), concluzia ar fi, finalmente, aceeași: economia constă în utilizarea unor resurse ce tind să fie tot mai limitate pentru acoperirea unor nevoi ce tind să fie nelimitate și, ca atare, ceea ce îi dă specificitate este tocmai principiul economicității – eficiența, profitabilitatea, raționalitatea. Altfel spus, gestionarea rarității. Impregnând cu raționament teologic astfel de abordări de epistemologie economică, se poate observa o veritabilă transsubstanțializare a reducționismului pur economic. Astfel, spune Părintele Stăniloae: “Lumea ne e de folos spre mântuire (...) prin folosirea lucrurilor din ea ca daruri pentru alții sau *ca mijloace prin care ne comunicăm iubirea față de ei*”. Să observăm, deci, că nu atât motivația acoperirii unor nevoi, nu atât obținerea unui câștig, cât mai ales prilejul de comunicare a iubirii este ceea ce dă, din această perspectivă, sens activității economice. Aceasta nu înseamnă că economia nu mai trebuie să se preocupe de nevoile materiale sau că trebuie să disprețuiască motivația câștigului bănesc, ci înseamnă că odată ce activitățile economice sunt înțelese, percepute și trăite ca oportunități de comunicare a iubirii față de ceilalți, bunăstarea materială și celelalte asemenea se adaugă “de la sine”, prin firea lucrurilor rânduite de Dumnezeu. Importând viziune teologică în articulațiile raționamentului economic se poate, deci, dobândi disponibilitatea și curajul cerce-

tătorului economist de a vedea trans-economicul acolo unde ar fi mai puțin plauzibil, în însuși miezul raționalității pur economice, transfigurând-o. Și aceasta, fără a ieși din sfera economicului și fără a fi mai puțin economiști decât eram înainte.

1.2. Dezbaterile privind teologia economică

După cum spuneam la începutul studiului, cea de-a doua direcție posibilă de abordare a relației dintre economie și religie vine din interiorul teologiei și ea se referă la efortul de înțelegere și interpretare teologică a fenomenelor și proceselor economice, propunând, deci, un punct de vedere teologic asupra economicului.

În acord cu viziunea propusă aici, înțelegerea economicului din perspective teologice se poate realiza pe trei palieri diferite [Novak, 1991]:

- pe primul palier, teologia și teologii se preocupă de evaluarea instituțiilor, practicilor și problemelor de natură etică aferente anumitor spații economice. Este ceea ce s-ar putea numi *teologia economică particulară*. În acest caz, interpretarea teologică s-ar concentra pe concepte precum firma (ca entitate de organizare a afacerilor), birocrația administrativă, organele de decizie, etica în afaceri, corporațiile transnaționale etc.;
- pe cel de-al doilea palier, teologia și teologii se preocupă de înțelegerea și evaluarea marilor sisteme economice ce s-au dezvoltat de-a lungul istoriei

omenirii. Este palierul *teologiei economice de sistem* (teologia sclavagismului, feudalismului, capitalismului democratic, dezvoltării și subdezvoltării sau a socialismului), fiecare din aceste teologii preocupându-se de interpretarea teologică a teoriei și practicii sistemelor economice pe care le analizează;

- pe cel de-al treilea palier, teologia se preocupă de realitățile economice prezente în oricare sistem economic și în oricare etapă a dezvoltării acestora. În acest sens, am putea vorbi despre o interpretare teologică a unor fenomene și procese economice precum raritatea, munca, banii, acumularea capitalului productiv, distribuția, inegalitatea, concurența, tehnologia, diviziunea muncii și enumerarea ar putea, desigur, continua. Este ceea ce am putea numi *teologia economică generală*, ca demers trans-sistemic și trans-istoric.

Interpretarea teologică trans-sistemică și trans-istorică a economicului pare a fi nivelul de cea mai fertilă profunzime a studierii relațiilor de reciprocă influențare ce ființează între teologie și știința economică. Am putea chiar spune că teologia economică generală reprezintă, în plan epistemologic și chiar dincolo de el, câmpul de investigație și reflecție care permite transfigurarea duhovnicească a conceptelor și raționamentelor cu care operează profesioniștii cercetării economice, elevându-le la un statut euristic și cognitiv care altminteri nu le-ar fi accesibil. Desigur, sunt afirmații destul de riscante, atâta timp cât ele nu au ca întemeiere studii, cercetări și exerciții de reflecție te-

meinice, ci mai curând intuiții și aspirații. Îmi asum însă această situație mizând pe circumstanțele atenuante de care poate beneficia un demers – precum cel de față – gândit dintr-un bun început nu ca o argumentație, ci mai curând ca o explorare preliminară și tentativă a unui domeniu încă prea puțin abordat.

Pe cale de consecință, în cele ce urmează este propusă o exemplificare orientativă a aceea ce ar putea să însemne forța de transfigurare duhovnicească pe care viziunea teologică o poate aduce cunoașterii economice.

1.3. O exemplificare din literatură privind conceptul de transfigurare duhovnicească a economicului

Exemplificarea avută în vedere pune în discuție relația care ar putea exista între creșterea economică (concept economic) și devenirea spirituală (concept aparținând prin excelență teologiei). Convingerea pe care se bazează discuția de față este aceea că între cele două concepte nu numai că nu există indiferență, separare sau respingere, dar ființează o adâncă și esențială relație: prosperitatea adusă de creșterea economică *este* o cale spre creșterea spirituală, după cum devenirea spirituală modelează foloasele creșterii economice. Să ne întoarcem, din nou, la scrierile Părintelui Dumitru Stăniloae. Spune Părintele: “Lumea este și o realitate în stare să satisfacă trebuințele trupești ale oamenilor și ca stare îndeamnă la cercetarea resurselor ei prin care aceste

trebuințe pot fi satisfăcute, pentru a afla în ea mereu alte resurse ascunse, capabile să satisfacă noi și noi trebuințe. Dar chiar prin aceasta *lumea se poate face un mediu transparent tot mai minunat al lui Dumnezeu cel negrăit de bogat*, care și-a arătat puterea și imaginația Lui în minunata potrivire a ei cu multiplele trebuințe umane. Cercetarea ei în scopul aflării noilor resurse corespunzătoare unor noi trebuințe și adaptării lor la ele face să se nască și să se dezvolte știința și tehnica, dar acestea ajută și ele *să se vadă mai amănunțit marea înțelepciune a lui Dumnezeu*, care a pus în creația Sa atâta energie și mijloace corespunzătoare trebuințelor omului”.

Se observă cu ușurință cât de clară este această idee la Părintele Stăniloae, respectiv: cercetarea și folosirea resurselor lumii pentru satisfacerea trebuințelor noastre trupești (domeniul de investigare al economiei) sunt, în esența lor, modalități de acces la lucrarea minunată și înțelepciunea iubitoare ale lui Dumnezeu. Altfel spus, creșterea economică *este* prin voia și lucrarea lui Dumnezeu, o cale spre creștere spirituală. Însă, mai spune Părintele: “Voința (oamenilor) de a-și satisface trebuințele materiale crescute în cursul timpului prin folosirea unor noi energii necesare face, pe de altă parte, inutilizabile unele din mijloacele de existență care stăteau cu ușurință mai înainte la dispoziția cât mai multora. Aceasta e un nou avertisment ce se dă oamenilor spre înfrânarea prea marilor trebuințe pe care s-au obișnuit să le satisfacă”. Și mai arată Părintele în alt loc: “Trupul trebuie spiritualizat prin această reducere a trebuin-

țelor (lumești) la ceea ce este necesar pentru întreținerea lui (...) *Lumea trebuie folosită, dar cu măsură*". Cum spune și Apostolul: "Toate îmi sunt îngăduite, dar nu mă voi lăsa biruit de ceva" (I Corintheni cap.7, 12).

Rezultă, cred, cu limpezime mesajul ce ni se transmite: creșterea spirituală prin creștere economică este posibilă, dar aceasta înseamnă *transfigurarea duhovnicească* a motivațiilor și mijloacelor creșterii economice *prin cumpătare și înfrânare*. O politică a creșterii și dezvoltării economice concepută și aplicată în duhul cumpătărilor ar însemna că grija pentru cele ale vieții materiale trebuie înfrânată la nivelul trebuințelor întreținerii trupesti individuale și societale. O societate așezată pe astfel de rațiuni și raporturi economice mi se pare viabilă. După cum, o societate în care rațiunile și raporturile economice sunt întemeiate pe duhul necumpătărilor și neînfrânării (în care consumul, confortul și plăcerea devin scopuri în sine) mi se pare a fi neviabilă: abundența ei este, vai, efemeră și mincinoasă, nesustenabilă.

Și iată cum un concept, așa spune prin excelență teologic, cum este cel de înfrânare, ajunge să aibă o relevanță economică cheie. Înaintând pe acest fir de raționament, am putea spune și așa: justa așezare a lucrurilor într-un sistem economic (și mai ales în cel al economiei de piață, dovedit cel mai performant din perspectiva principiilor economicității) poate fi judecat și prin raportare la gradul de cumpătare și înfrânare care există în sistemul respectiv.

2. Principalele problematizări ale economiei creștine

2.1. Valorile morale și etice la economiștii creștini

Economiștii religioși creștini au acordat, în general, o atenție relativ redusă problemei valorilor morale și etice ce guvernează comportamentul subiecților economici. Astfel, majoritatea consideră că axarea pe problemele de etică și morală economică reflectă canotarea într-un stadiu revolut, al scolasticii, care ignoră evoluțiile ce s-au produs între timp în economie. Spre exemplu, puțini dintre economiștii religioși creștini privesc cămăta ca o problemă morală semnificativă și, deși există preocuparea pentru prețurile "incorecte", problema prețului "just" se bucură de o atenție redusă.

Se poate observa că preocuparea pentru valorile morale este, eventual, mai prezentă în domeniul teoriei firmei. Există temeiuri etice pentru a obiecta față de structura formală a societății pe acțiuni, mai ales față de rolul acordat acționarilor. Proprietatea acționarilor asupra firmei și mecanismul de control prin intermediul Consiliului de Administrație sunt incompatibile cu preceptele biblice care stipulează că, întrucât gestiunea resurselor trebuie să implice prestarea de muncă, responsabilitatea administrării firmei trebuie să revină celor care lucrează în firmă direct (angajații). În lucrările lor, J.P. Tiemstra [Tiemstra, 1990] și Donald Hay [Hay, 1989, p.19-47] susțin o structură corporativă publică, în care acționarii "decad" în poziția de deținători de intere-

se alături de alții, în timp ce puterea decizională revine firmei însăși, firmă care va fi responsabilă față de un număr de administratori profesioniști nemanageriali, numiți din afara firmei.

Totuși, tendința mai recentă este interesul în creștere pentru etica de afaceri, în particular în ceea ce privește financiarul, după cum observă Russell Sporkes [Sporkes, 1995, p.14-26] și Paul Mizeu [Mizeu, 1995, p.1-13].

Problema care primește însă cea mai mare atenție din partea economiștilor creștini, în detrimentul valorilor morale, este *critica sistemelor economice*, despre care voi discuta în continuare.

2.2. Critica sistemelor economice la economiștii creștini

Critica sistemelor economice este problematica cel mai frecvent abordată de economiștii creștini. Abordările privind acest subiect ilustrează un pronunțat dezacord. De la susținătorii capitalismului de piață, cu toate vulnerabilitățile acestuia [North, 1974; Novak, 1991], la critici moderați și până la critici radicali ai capitalismului. Se argumentează că, dintr-o perspectivă creștină, omenirea trebuie să evolueze de la o economie bazată pe dorințe la una bazată pe asigurarea administrării resurselor și darurilor pe care oamenii le-au primit de la Creator. Este nevoie să se facă trecerea de la economia plăcerilor la cea a răspunderilor.

Cele trei tipuri de reacții ale economiștilor creștini la sistemul bazat pe economia de piață (reacția liberală/ conser-

vatoare/ radicală) ridică imperativul, pentru fiecare dintre tipurile de răspuns, punerii valorilor creștine mai presus de mecanismele de piață. Implicit, el respinge însă toate cele trei tipuri de reacții. Sistemul de piață își are logica sa internă și propriile valori, care trebuie afirmate pentru ca piețele să funcționeze. Economiștii creștini nu trebuie să vizeze înlocuirea pieței, ci să promoveze, să pună accentul pe diferite vulnerabilități ale acesteia (sărăcia, criza mediului ambiant), astfel încât sistemul de piață să răspundă pozitiv acestor provocări.

După părerea lui Gary North [North, 1974], în mod uzual, cei mai mulți economiști spun că economia creștină “nu este nici socialistă, nici capitalistă”, după care urmează o lungă critică a “răului adus de capitalismul modern” și o serie de propuneri vagi pentru intervenția statului în economia de piață liberă. Dacă creștinismul nu ar favoriza nici capitalismul, nici socialismul atunci oamenii nu ar mai avea standarde pentru a judeca legitimitatea etică a unui aranjament economic.

Lucrul de bază în legea Biblică a libertății pentru om este proprietatea. Când un om este sigur asupra posesiei proprietății sale, are o zonă de libertate și dominație care este dincolo de atingerea altor oameni. Dacă nici un om sau nici un stat nu pot taxa sau confisca această proprietate, omul se poate bucura de libertate și securitate adevărată, chiar dacă este prosper sau sărac. Orice atac asupra proprietății private, este așadar un atac asupra libertății omului. Libertatea și securitatea omului în posesia asupra proprietății sale

nu este doar baza independenței, dar și a puterii sale. Astfel, transferul proprietății de la un om la stat este transferul libertății și a puterii de la oameni la stat.

Două principii sunt absolut fundamentale într-o economie de piață liberă: legile non-arbitrarie și protecția proprietății private. Sistemul de taxare a proprietăților încalcă ambele principii. Conceptul creștin de administrare a banilor și a bunurilor este o dogmă fundamentală a ordinii sociale creștine. Conform Bibliei, Dumnezeu este proprietar suveran asupra creației Sale.

O întrebare fundamentală în domeniul economiei politice este despre dreptul de proprietate. Rădăcinile civilizației Occidentale se prelungesc până la evrei. Mesajul legilor profeților din Vechiul Testament s-a întors de fiecare dată la problema ultimului suveran. Mesajul a fost destul de clar: Dumnezeu este suveran, nu omul. Dumnezeu este Stăpân peste tot, nu instituțiile oamenilor. Suveranitatea umană este așadar, derivată și limitată. Conceptul de suveranitate a fost o moștenire fundamentală a creștinătății. În națiunile moderne industrializate, conflictul asupra suveranității se poartă între stat și piață. După părerea lui Mises, controlul resurselor economice rare poate fi realizat în două moduri: managementul profitului sau management birocratic. Ambele metode sunt legitime, dar conform lui Gary North, într-o economie modernă, managementul birocratic pare a triumfa [North, 1974].

Orice resursă – umană, animală, neînsușită – pe care poate fi pus un preț, creează costuri pentru proprietarul său. Fiecare individ trebuie să folosească re-

sursele din autoritatea sa pentru a-i ajuta pe ceilalți, fie prin mecanismele pieței, fie prin puterea coercitivă a statului. În măsura în care piața poate funcționa ca autoritate suverană asupra tranzacțiilor economice, proprietarii individuali trebuie să încerce să răspundă nevoilor posesorilor de resurse economice rare, înscriși pe piață cu prețuri discrete. Deci, autonomia totală nu este posibilă. Cei ce susțin că piața implică anarhie nu sunt conștienți de modul în care funcționează piața. În economia de piață, un om deține bunurile sale ca un administrator pentru alți oameni; nu le poate deține autonom. În piața liberă, proprietatea este o funcție socială.

În economia de piață proprietarii unui capital și ai unui pământ se pot bucura de acestea doar dacă le folosesc pentru a satisface nevoile altor oameni. Trebuie să își mulțumească clienții pentru a avea orice avantaj din ceea ce dețin. Simplul fapt că dețin mijloace de producție îi forțează să se supună dorințelor publicului. Proprietatea este un lucru de preț doar pentru cei ce știu să o folosească în cel mai bun mod pentru beneficiul consumatorilor. Este o funcție socială.

Dezvoltarea sistemului modern de piață în Olanda și Marea Britanie în secolele XVII și XVIII au condus până la urmă la realizarea că soluția la problema economică era legată intrinsec de specializarea economiilor și că acest lucru se putea obține doar prin sistemul de piață. Economia – ca o nouă cale de a vedea și de a îmbunătăți condiția umană, a luat naștere. Caracteristicile fundamentale ale acestei noi viziuni – diviziunea muncii, raționalitatea și luarea deciziilor descentralizat –

nu erau în contradicție cu credința creștină, dar modul în care noul sistem de piață a fost introdus în societatea Occidentală au făcut-o inacceptabilă pentru multe biserici. Sociologic, în special în Europa, bisericile erau legate în primul rând de clasele precapitaliste ale societății și regalităților, care erau în mod natural împotriva acestui nou sistem de producție. Astfel, bisericile, aproape în mod natural s-au întors la doctrinele sociale elaborate în timpul Evului Mediu pentru a condamna toate ororile industrializării și a modernizării. Ca rezultat, creștinii au început să se specializeze foarte mult în justiția socială.

2.3. Valorile morale și etice la economiștii secularizați fără convingeri religioase

Cea mai de autoritate perspectivă privind valorile morale și etice pare a fi cea oferită de economiștii neoclasici “ortodocși” (*mainstream economics*). Conform acestora, economia se ocupă doar de fapte, nu și de valori. De asemenea, ei consideră că economia furnizează analiza factuală, iar teologia asigură cadrul pentru analiza valorilor. Perspectiva economiștilor neoclasici “ortodocși” este că economia este o știință pozitivă, ea afirmă o autonomie epistemologică față de judecățile de valoare, în general și față de convingerile religioase în particular. Includerea judecăților de valoare (morale, etice, religioase) în analiza economică este de natură să afecteze statutul epistemologic și metodologic al teoriilor eco-

nomice. Având valorile incluse în analiză, teoria economică devine un instrument mai prost de investigare și explicare a realității economice. În consecință, disjunția valori-fapte operează în economie, este legitimă epistemologic și benefică cognitiv.

Cea mai articulată alternativă la viziunea neoclasicală este cea a economiștilor secularizați “neortodocși”. Aceștia resping primatul obiectivului de eficiență și al conceptului de om economic rațional promovate de neoclasicii “ortodocși”. În schimb, sunt explorate probleme precum dezvoltarea instituțională și relațiile de putere, făcându-se referire la obiective alternative eficienței și raționalității, precum echitatea distributivă și promovarea demnității umane. Majoritatea abordărilor neortodoxe sunt pragmatic-realiste, întrucât ei consideră că includerea în analiza economică a valorilor etico-religioase și a structurilor instituționale (ale comunităților umane cărora le aparțin) consolidează teoria economică ca instrument de investigare-explicare a realității economice, și aceasta indiferent de valorile etice și morale pe care cercetătorii economiști le împărtășesc ca persoane private. Este, implicit, negată existența disjunției valori-fapte și, în orice caz, operarea cu o astfel de separare nu poate fi o întreprindere benefică pentru statutul metodologic și epistemologic al teoriei economice.

O a doua alternativă la abordarea neoclasicală “ortodocși” este cea a unora dintre cei mai importanți reprezentanți ai neomarginalismului, pentru care valorile umane sunt constitutive fenomenelor economice. Unul dintre acești economiști,

Frank Knight, care de altfel este un anti-religios declarat, scria: “Economia și etica se află în mod natural într-o intimă relație reciprocă întrucât ambele abordează într-o manieră recognoscibilă problema valorii”. Tot același economist american, F. Knight: “Ideea unei distincții între dorințele economice și alte dorințe trebuie abandonată (...) Toate finalitățile și motivațiile sunt economice, în sensul că ele reclamă utilizarea unor resurse obiective pentru realizarea lor” [Knight, 1935].

2.4. Valorile morale și etice la economiștii secularizați cu convingeri religioase

Conform economiștilor secularizați cu convingeri religioase, disjuncția valori-fapte este delegitimată în analiza economică. Modalitatea prin care se realizează acest lucru diferă, însă.

a) *Abordarea dualistă* ilustrată “la vârf” de Richard Whatley, propune coexistența dimensiunii normative (prin etica religioasă) cu analiza economică pozitivistă standard. Valorile religioase (morale și etice) pot fi în raporturi conflictuale sau, din contră, pot susține aspecte de “*welfare economics*” din teoria economică, în timp ce elementele “pozitiviste pure” din analiza economică pot rămâne neafectate. Ca atare, caracterul “corupător” al valorilor religioase asupra autonomiei și purității metodologice ale analizei economice depinde de faptul dacă disjuncția va-

lori-fapte este legitimă în știința economică. Nu se poate decide asupra acestui lucru, dar în cazul în care disjuncția ar fi justificată, caracterul corupător din punct de vedere metodologic al valorilor religioase ar depinde de faptul dacă ceea ce rămâne din economie, după “evacuarea” acestor valori, este ceea ce economiștii ar recunoaște ca aparținând domeniului lor. Concepte precum “eficiență economică”, “optim paretian”, “echitate distributivă”, “suveranitate individuală” vor dispărea din analiza economică. Analiza economică pozitivistă ar rămâne intactă, astfel, ca întreprindere științifică, dar întrebările cărorora ar putea să le găsească răspunsuri ar fi profund neinteresante.

b) *Abordarea consubstanțialității* (P.H. Wicksteed, 1844-1927, economist marginalist englez) susține că valorile umane (inclusiv cele religioase) sunt constitutive obiectului de studiu al economiei ca disciplină științifică. Valorile, preferințele, dorințele determină atât partea de cerere, cât și pe cea de ofertă ale sistemului economic. Modul în care sistemul economic operează pentru a coordona aceste valori, preferințe și dorințe constituie o parte centrală a investigației științifice economice. Pe de altă parte, faptul că domeniul de studiu al economiei include valorile umane nu angajează însă în mod logic studiul economic la o abordare metodologică normativă, întrucât este perfect logică o abordare/evaluare descriptivă a valorilor afirmate de participanții la viața economică.

3. Temele majore abordate de economiștii islamici și economiștii iudaici. O perspectivă comparată

3.1. Economia islamică – Aspecte generale

Economia islamică a apărut dintr-o dorință de a corecta lipsurile, inegalitățile și injustițiile din economie. Musulmanii indieni care au lansat-o în 1940 au fost motivați de o dorință de a apăra civilizația islamică împotriva influenței culturilor străine. Pentru Sayyid Adul A'la Maududi, ideologul pakistanez ale cărui scrieri voluminoase au făcut popular termenul de “economie islamică” și a dat tonul pentru contribuții ulterioare în literatură, această nouă abordare a economiei a avut loc pentru a fi un vehicul prin care să se elaboreze sau să se relaboreze autoritatea islamică într-un domeniu unde musulmanii eșuau din ce în ce mai mult sub influența ideilor occidentalilor. Înlocuind abordarea economică occidentală cu una islamică, s-a sperat să se restabilească respectul comunității islamice și să se îmbunătățească coeziunea.

Deoarece economia islamică a fost dezvoltată pentru a servi unor scopuri culturale și politice, nu a trebuit să atingă standardele științifice de coerență, precizie și realism. Avea nevoie doar să se diferențieze de tradițiile intelectuale pe care țintea să le înlocuiască. În consecință, contribuțiile la economia islamică au început în mod tipic prin identificarea caracteristicilor distinctive ale unei econo-

mii islamice. De la Maududi până în prezent, caracteristica fundamentală a acestor principii a fost prohibiția dobânzii. Alte două au fost *zakāt*, care e un sistem antic de redistribuire și cerința ca deciziile economice să fie trecute prin filtrul moral islamic.

Islamul conține seturi de principii și doctrine care ghidează și reglementează relația musulmanilor cu Dumnezeu și cu societatea. În acest sens, islamul nu este doar un serviciu divin, dar implică și un cod de comportare ce reglementează și organizează omenirea în viața spirituală și materială. O examinare a literaturii contemporane asupra politicii economice islamice ridică un număr substanțial de diferențe între acesta și economiile capitaliste. Acest lucru apare de la principiile de baza ale islamului, în particular:

- a) Dumnezeu este creatorul și deținătorul bogăției și oamenii sunt trimișii săi, totuși ei pot urmări și folosi bogăția datorită încrederii acordate de Dumnezeu (Coran 20: 6).
- b) A munci este o datorie divină. Justiția socială este rezultatul muncii productive și a oportunităților egale cum ar fi faptul că toata lumea își poate folosi abilitatea de a munci și de a câștiga pentru efortul muncii lor.
- c) Justiția și egalitatea în islam înseamnă că oamenii ar trebui să aibă oportunități egale și nu implică să fie egali în sărăcie sau bogăție [Chapra, 1992]. Totuși, este obligatoriu în statul islamic să se garanteze nivelul de subzistență a cetățenilor și anume, un minim de mâncare, îmbrăcăminte, un adăpost, servicii medicale și educație (Co-

ran 2: 275-9). Scopul major este să modereze variațiile sociale din societatea islamică și să le dea șansa celor săraci să ducă o viață normală, spirituală și materială.

- d) Scopul intervenției economice este larg și poate include interferența statului în multe domenii ale activității economice. Asemenea interferențe pot lua multe forme, inclusiv ghidare generală și reglementare de către Stat, dar pot lua și forme mai directe. Datele statului islamic sunt în principal de autoritate, consiliere, control și protecție. Coranul ordonă societății să se supună lui Dumnezeu, Profetului și regulilor lor (Coran 4: 59). Un sistem economic islamic operează pe principiul fundamental că forțele cererii și ofertei ar trebui să interacționeze liber pentru a determina prețul pieței. Doar în circumstanțe excepționale se justifică intervenția statului și chiar și acolo, obiectivul unor asemenea intervenții nu este să îngrădească libertatea de schimb dar să asigure o informare perfectă pe piață sau să reglementeze sau organizeze activități economice pentru a proteja libertatea economică fără a nedreptăți cumpărătorii sau vânzătorii.
- e) Nu se justifică folosirea dobânzii la împrumuturi.

Ostilitatea față de dobândă se bazează pe credința că Coranul interzice orice formă de dobândă, indiferent de rata sa sau de formă. De fapt, ceea ce interzice Coranul este *ribā*, practica pre-islamică de a dubla datoria celui ce s-a împrumutat și care nu este capabil să restituie împrumutul conform planului, incluzând suma

principală și dobânda acumulată.

Prohibiția dobânzii a dus la crearea de scheme alternative pentru remunerarea capitalului. Metoda cea mai răspândită de compensare este prin *mudarabah* – contractul de împărțire a profitului și a pierderii, în care suma restituită celor ce împrumută capital este conformă cu o rație convenită în rezultatul de profit/pierdere al proiectului în care s-a investit.

Într-o economie nereglementată, nimic nu ar bloca apariția băncilor. Băncile, ce se bazează pe profit și pe împărțirea pierderii, nu sunt așa de comune precum s-ar dori. Motivul este că opțiunile de contractare valabile pentru intermediarii financiari sunt restricționate – după cum sunt, spre exemplu, în Statele Unite, unde reglementările bancare au limitat riscurile pe care le pot accepta băncile la investițiile lor și pe care le pot impune asupra deponenților. Totuși, ceea ce cer economiștii islamici nu e doar dereglementarea financiară ținută pentru a genera mai mult profit și împărțire a pierderii. Ei doresc să înlocuiască reglementările existente cu unele noi care ar forța toate băncile să se limiteze la câștiguri și obligații variabile. Motivul este din nou faptul că ei interpretează interzicerea *ribā* ca o condamnare a tuturor instrumentelor financiare fixe și vor ca sistemul bancar bazat pe dobândă să fie scos înafara legii, pe baza că veniturile din dobânzi reprezintă venituri obținute fără asumarea nici unui risc.

Această justificare se bazează pe o neînțelegere privind sursele riscului financiar. Contrar percepțiilor economiștilor islamici, o bancă ce câștigă dobândă pentru activele sale nu realizează afaceri

fără risc. E posibil să nu își încaseze toate împrumuturile, și e mereu posibil ca după ce s-au perfectat termenii unui împrumut pe termen lung, condițiile economice să o forțeze să ridice câștigurile ce le înapoiază deponenților săi, reducând astfel profitabilitatea. Similar, un deponent ce primește dobândă are un risc doar în faptul că banca sa ar putea falimenta. Este adevărat, bineînțeles, ca un lucru practic, că asigurarea pentru depozite va elimina riscul, dar cei mai mulți economiști islamici resping o asemenea asigurare ca fiind ceva ne-islamic. În viziunea că sistemul economic va avea de suferit de la prea multă evitare a riscului, doresc să expună individul la mai mult risc – opusul a ceea ce realizează asigurarea.

Conform promotorilor economiei islamice, a doua caracteristică a economiei islamice este sistemul de redistribuire cunoscut sub denumirea de *zakāt*. Conform sistemului, se percepe o taxă de la musulmanii suficient de bogați pentru a finanța opt cauze printre care: sărăcia, emanciparea sclavilor și asistarea persoanelor ce cred în islam. Colectarea și distribuția sunt probleme controversate. În ceea ce privește colectarea, unii economiști islamici consideră că ratele și amploarea lor ar trebui să fie cea care a prevalat în economia Arabiei preindustriale din secolul VII. Dar, un număr în creștere consideră modernizarea procesului de colectare, parțial pentru a asigura acoperirea activelor încă necunoscute acum 14 secole. Pe partea distribuției, unii doresc să se împartă egal între cele opt categorii, alții, care până acum au format o majoritate, doresc ca rațiile să evolueze conform

cu evoluția nevoilor sociale.

Economiștii islamici sunt totuși convinși că *zakāt* poate fi o armă mai puternică împotriva sărăciei și inegalității decât instrumentele de redistribuire folosite în statele moderne. Datorită semnificației sale religioase, ei susțin că *zakāt* va fi plătit cu bunăvoință. Musulmanii care se sustrag de la plata taxelor într-o guvernare seculară ar fi bucuroși să plătească *zakāt* unui guvern islamic chiar și în absența constrângerilor.

Ultimul element distinctiv al economiei islamice, conform economiștilor islamici este că agenții săi acționează sub ghidarea normelor din sursele tradiționale islamice [Chapra, 1992]. Aceste norme “ordonă binele” și “interzic răul”. Ele promovează evitarea risipei, extravagantei și ostentativului. Descurajează activitățile care creează externalități dăunătoare. Stimulează generozitatea. Încurajează individul să muncească mult, să ceară prețuri corecte și să le plătească celorlalți ce le datorează. Efectul dorit al acestor norme este să transforme *homo economicus* egoist și strângător într-un model de virtute, *homo Islamicus*. *Homo Islamicus* își dobândește proprietatea cu ușurință dar niciodată prin speculație, jocuri de noroc sau competiție distructivă. Deși în mod normal negociază un preț mai bun, mereu respectă dreptul partenerului său pentru o afacere corectă.

Agenții care populează economia islamică ideală exercită astfel multe libertăți, cu toate că își trec toate acțiunile prin filtrul normativ. Pe aceasta bază, se spune că economia islamică este diferită de capitalism și socialism. Din punctul de ve-

dere al economiștilor islamici, libertățile economice sunt prea largi sub capitalism și prea înguste sub socialism. Economia islamică constituie o “a treia cale” care constrânge în mod optim libertățile economice.

Mulți economiști islamici cred că normele islamice ghidează clar fiecare arenă economică. Mai sunt convinși că normele ar fi în mod egal eficiente în toate societățile musulmane, indiferent de mărime, istorie, nivel de dezvoltare sau cadru instituțional. Într-o economie islamică, ei consideră că neînțelegerile privind problemele economice vor fi rare, deoarece persoanele se vor comporta corect și onest și concepțiile de justiție economică vor fi omogene. Aceste păreri sunt foarte optimiste. Pe de o parte, normele propuse lasă loc foarte mult pentru judecata personală. Pe de altă parte, normele de altruism și responsabilitate sunt în general mai eficiente în rețele mai mici decât în națiuni mari [Kuran, 1995, p.155-173].

Explozii ale economiei islamice dau în mod tipic impresia că aceasta este o structură statică compusă din norme fixe, un sistem invariabil *zakāt* și un sistem financiar echipat cu un set de instrumente neschimbate. Totuși, cei mai sofisticăți scriitori recunosc că oportunitățile dezvoltării generează presiune pentru adaptarea instituțională. Ei spun că legile sfinte ale islamului dau flexibilitatea necesară pentru a putea face față acestor schimbări. Această poziție se bazează și pe viziunea empirică conform căreia nevoile unei societăți în schimbare sunt cunoscute cu secole în avans. De asemenea, reflectă foar-

te mult optimism privind capacitatea societății islamice de a împiedica interesele să blocheze schimbările sociale dorite.

3.2. Economia iudaică – Aspecte generale

Originea divină a bogăției este principiul central al filozofiei economice iudaice. Toată bogăția îi aparține lui Dumnezeu, care i-a dat-o temporar omului, care este responsabil pentru bunăstarea sa fizică. Aceasta deoarece bogăția are o sursă divină – orice formă de furt sau înșelăciune sunt crime religioase –, mult peste crime împotriva societății.

Un concept de bază pentru filozofia economică a iudaismului este că parte a bogăției indivizilor le este dată de Zeitate pentru a putea asigura nevoile membrilor societății cu mai puțin succes. Acest lucru este realizat prin asigurarea că ei sunt îngrijiți de cei mai bogați.

Spre deosebire de alte religii, iudaismul nu vede sărăcia ca o virtute. Bogăția pe de altă parte, a fost mereu văzută ca o provocare. Iudaismul pune multe responsabilități sociale și caritabile asupra elementelor mai puternice ale societății și subliniază nevoia de a preveni exploatarea celor slabi.

După cum omul evreu a văzut bunăstarea materială ca o răsplată din Rai, aceasta nu poate fi percepută ca fiind ceva rău, dar trebuie prețuită și respectată. Nicăieri în textele religioase iudaice nu se găsesc scris “bogăția nu este bună” sau “prosperitatea este reflectarea unei exploatare a celorlalți”. Dintr-o perspecti-

vă filozofică, iudaicii văd dorința de a avea succes și de a fi prosperi legitimă – dar cu limite. Iudaismul nu face distincția dintre cele două impulsuri – egoist și dezinteresat. În Talmud (Bereshit Rabbah 9:7) se spune: “Dacă nu ar exista dorința rea, nici un om nu ar construi o casă sau ar lua o soție sau ar face copii și ar vinde în afaceri”. Astfel, iudaismul recunoaște nevoia ambiției individuale în societate și recunoaște că omul are nevoie să producă și să reușească în toate aspectele vieții, dar pentru a controla egoismul va trece prin una din cele mai grele încercări.

Se recunoaște aspectul negativ al dorinței ființei umane de a dobândi bogății și, în loc să îl nege, îl limitează, plasează restricții în acest aspect. În ciuda legitimității activității economice și a plăcerii pentru bunuri materiale, nu este permisă o acumulare sau folosire nelimitată a lor. Toate acțiunile omului, inclusiv cele privind acumularea de bunuri materiale fac subiectul cererilor etice, morale și religioase ale Tora, astfel ca individul și societatea să perceapă o stare de sanctitate chiar și când întreprind cele mai mondene acte. Acumularea bogăției este acceptabilă atâta timp cât persoana urmează calea morală și etică în a-i ajuta pe membrii societății mai puțin norocoși.

Justiția socială și responsabilitatea economică iudaică pot fi înțelese doar în lumina rolului important pe care îl joacă societatea. Spre deosebire de alte religii și credințe monoteiste, iudaismul este o religie a națiunilor individuale. Moralitatea economică spirituală și legală a iudaicilor obligă entitatea națională să realizeze activități economice între indivizi și pe

aceștia cu societatea.

Viziunea evreilor asupra moralității economice este unică pentru că s-a dezvoltat dintr-o perspectivă națională, punând mereu nevoile membrilor mai slabi ai societății în fața profitului personal și a eficienței pieței, încercând totuși să realizeze un echilibru între nevoile comunității și drepturile economice ale oamenilor de afaceri și ale întreprinzătorilor.

Principiul de bază în etica afacerilor seculare este “a se descurca bine prin a face bine” pentru a face distincția dintre omul de afaceri “iluminat” care recunoaște că corectitudinea plătește dividende în îmbunătățirea relațiilor din comunitate, bunăvoința angajaților ș.a.

Iudaicii recunosc că etica poate exista doar unde este și o infrastructură legală eficace și respectată. Tora sanctifică toate sferele vieții, inclusiv afacerile. Deci, există cerința ca oamenii de afaceri să își desfășoare activitatea conform poruncilor lui Dumnezeu. Bogăția este văzută ca ceva ce provine de la Creator, deci trebuie folosită conform dorințelor acestuia. Aceasta este baza pentru natura etică a religiei și baza pentru natura etică a afacerilor și a relațiilor comerciale în iudaism.

Iudaicii recunosc că un aspect important al relațiilor comerciale este faptul că îi motivează pe oameni să coopereze. Când fiecare persoană sau fiecare națiune este independentă economic are o tendință de a deveni izolată sau ostilă. Când observă că au o oportunitate de câștig mutual prin schimb, atunci oamenii învață să se obișnuiască unii cu ceilalți și să se înțeleagă. Crearea bogăției este, de

asemenea, văzută pozitiv în măsura în care îi poate ajuta pe ceilalți – spre exemplu, fiecare fabrică nouă creează profit nu doar pentru proprietari și investitori, dar și locuri noi de muncă pentru familii.

Astfel, afacerea nu este doar etică, este una din cele mai importante căi pe care ni le-a dat Dumnezeu pentru a îngriji coexistența și înțelegerea între oameni. De aceea, etica iudaică și legea percep afacerile ca fiind dependente de a fi dirijate într-un mod etic, într-un mod ce se bazează pe cooperare și nu pe exploatare. Din acest motiv, iudaicii consideră că negustorii și întreprinzătorii joacă un rol nu doar legitim, dar chiar dezirabil în comerț și astfel sunt moral îndreptățiți să aibă profit pentru îndeplinirea funcțiilor lor, fără a avea nevoie să se scuze.

Iudaicii nu se opun principiului economiei de piață liberă și nu sunt adepții conceptului de economie de piață planificată. Ei văd virtuțile și viciile în ambele sisteme.

Tora nu îi neagă condițiile umane de bază: dorința de a lucra, de prosperitate, de a asigura standardul de viață cel mai mare posibil pentru familie. Înțelepții evrei recunosc că negarea proprietății private și substituirea cu economia planificată a deciziilor de pe piață duce în cele din urmă la imoralitate și injustiție. Deci, perspectiva iudaică în această privință nu poate fi considerată a fi sinonimă cu politicile sociale sau economice care neagă proprietatea privată.

Iudaismul nu este adeptul unei teorii economice sau al unui sistem. Mai degrabă propune un cadru moral-religios în care fiecare teorie sau sistem trebuie să

opereze. Deciziile privind investițiile, consumul sau ratele de creștere, politica fiscală și toate celelalte componente ale vieții economice trebuie luate pe baza criteriului economic, după care trebuie să le reexamineze conform normelor religioase pentru a descoperi dacă alegerile propuse sunt acceptabile.

Înțelepții evrei au crezut întotdeauna în competiție ca ceva sănătos și benefic societății, ceea ce duce la prețuri scăzute și servicii mai bune. Era acceptat conceptul că beneficiile societății și consumatorilor în general cântăreau mai mult decât cele ale grupurilor mai mici.

Iudaismul vede intrarea liberă într-o piață ca un drept dat întreprinzătorilor locali. Cetățenii locali au drepturi egale cu cele ale vecinilor lor. Dar străinii, din alt oraș sau țară, nu ar trebui să se bucure de aceste drepturi. Dacă plătesc taxele locale, străinii au dreptul să concureze cu localnicii. În acest fel, povara taxei este împărțită de toți, nu doar de cei ce trăiesc în acea comunitate.

Multe autorități iudaice erau îngrijorate să mențină capacitatea fiecărui individ de a se susține la un nivel minim. Astfel, ei cred că fiecare are responsabilitatea să nu submineze venitul vecinului său în situații în care competiția foarte mare nu poate susține noi comercianți. Adevărul este că o competiție nelimitată în forme variate aduce adesea greutăți și suferințe în ciuda beneficiilor economice. Deci, iudaismul susține în anumite instanțe ideea de practici restrictive.

Rabinii au înțeles competiția corectă în sensul regulilor corecte, dar acestea se aplică echitabil la toți jucătorii de pe pia-

ță. Competiția este uneori inegală, ca în cazul unui lanț de magazine împotriva unui magazin de cartier. Metodele de atragere a clienților prin crearea de avantaje în ceea ce privește marfa sau prețurile este permisă, cu condiția ca comerciantul să nu exploateze nici un avantaj necinstit care nu este și la dispoziția concurenților săi.

Astfel, iudaismul nu va permite, spre exemplu, lanțului de magazine Wal-Mart să pătrundă liber într-o comunitate și să elimine comercianții locali datorită poziției financiare mai puternice ce o deține Wal-Mart în relația cu furnizorii care îi vor vinde produsele la prețuri mai mici decât le-ar vinde magazinelor mici, locale. În acest caz, societatea va avea de-a face față cu niște consecințe la scară largă nedorite – șomaj, scăderea industriei și falimente. Societatea trebuie să plătească costul uman și moral în asemenea situații. Iudaicii răspund acestei situații prin a spune că din competiția nelimitată suferința umană este mult mai mare.

Părerea iudaicilor în ceea ce privește falimentul este complet diferită de cea a societății occidentale. Nu există conceptul de “a depune actele pentru faliment”, a “abandona” afacerea sau de “a te ascunde după creditori”. Acestea există doar în viața de afaceri occidentală. Tora consideră că obligațiile de a plăti sunt absolute.

Deși legea iudaică spune că nu există nici un mod de a scăpa din “ghearele” unui creditor, debitorului îi este arătată o responsabilitate mai mare decât în sistemul secular. Iudaicii văd problema creditorilor și debitorilor ca o problemă a societății, nu doar ca o dispută între părți

opuse. În timp ce în lumea seculară, creditorul pierde dacă debitorul nu se achita de obligațiuni, în iudaism pierderea este împărțită de societate ca un întreg.

Deci, la suprafață, pare că sistemul iudaic este mai blând cu debitorul, deoarece transferă din povara sa asupra societății. În realitate, este un mecanism foarte sofisticat de împărțire a pierderii care arată mai multă responsabilitate și mai multă compasiune pentru o condiție financiară mai proastă și pentru circumstanțele dificile. Restanța de plată la un împrumut însemnă un grad ridicat de rușine pentru debitor în condițiile în care restul comunității ar trebui să îi plătească datoriile, fiind astfel dezonorat în fața întregii comunități.

Economiștii iudei consideră că, atunci când abandonul sub orice formă devine o condiție normală a pieței, are loc o slăbire morală generală în procesul de investire [Tamari, 1987]. Cei ce se împrumută devin implicați în datorii când știu că în cele din urmă nu vor trebui să plătească, rezultând multe efecte imorale. Eliberați de riscul de pierdere și de faliment, întreprinzătorii sunt încurajați să facă investiții neeconomice care reprezintă o pierdere de fonduri publice necesare pentru rezolvarea situației.

Legea iudaică privește împrumuturile fără dobândă ca un act de caritate pentru a scăpa de sărăcie și pentru a preveni intrarea în sărăcie. Deși a da un împrumut fără dobândă este cerință obligatorie mai mult decât un act voluntar filantropic, nu îl scutește pe debitor de obligațiile sale. Chiar dacă cel ce împrumută este bogat și cel ce se împrumută sărac, debitorul tre-

buie să își îndeplinească obligațiile chiar și cu costul de a-și pierde toată sărăcia. Dacă nu ar face astfel, l-ar împovăra pe creditor cu problemele sale sociale și economice. Cerința să plătească împrumutul se bazează pe conceptul că oamenii au obligații dar și drepturi, un fapt adesea uitat în economiile moderne.

3.3. O perspectivă comparată islamism – iudaism

3.3.1. Bogăția și drepturile de proprietate

a) Bogăția în viziunea economiștilor islamici

Există un număr de pasaje în Coran în care problema bogăției este abordată, accentul fiind pus pe ideea că un credincios trebuie să posede suficient pentru a-și îndeplini obligațiile față de Allah și semenii săi. Economiștii islamici moderni subliniază importanța asigurării nevoilor de bază, dar nu a egalității, întrucât oamenii sunt diferiți în ceea ce privește abilitățile și potențialul lor. Bogăția trebuie acceptată ca parte a darurilor primite de la Allah, dar bogații au responsabilitatea morală a modului în care își folosesc averea. Allah îi încercă pe cei bogați, abuzul fiind pedepsit, deși este posibilă iertarea pentru greșeli.

În ceea ce privește impozitarea progresivă, aceasta nu este privită ca o modalitate de absolvire a bogaților de responsabilitățile lor morale, fiind aplicat un impozit specific islamic de *Zakāt*, ce reprezintă o taxă uniformă de 1/40 din ave-

rea de care se dispune. *Zakāt* este una din principalele îndatoriri economice religioase în Islam. *Zakāt* înseamnă «a purifica». Se referă la purificarea bogăției și sufletului unui musulman. Purificarea bogăției denotă mobilizarea activelor pentru scopul creșterii financiare și a distribuției justificate. *Zakāt* este o proporție fixă colectată din surplusul de bogăție și de câștig al unui musulman. Este apoi distribuită beneficiarilor pentru bunăstare dar este folosit și pentru infrastructura societății în general. Această contribuție se face de către un musulman în fiecare an lunar (calendar islamic – Hijri). *Zakāt* se plătește după ce fiecare și-a asigurat necesitățile de bază, creditele și taxele. Fiecare musulman care la sfârșitul unui an Hijri deține echivalentul a 85 grame de aur, sau mai mult în bani sau alt fel, trebuie să plătească *zakāt* la o rată minimă de 2,5%. *Zakāt* are o valoare umană și socio-politică. Această normă religioasă previne strângerea bogăției (*hoarding*) și susține solidaritatea între musulmani.

Dintre regulile economice din Coran, una din cele mai detaliate și mai explicite este cea a moștenirii. Două treimi din proprietate este rezervată, potrivit unor reguli complicate, pentru o listă de rude, femei și bărbați, inclusiv părinți, soți, soții, frați, surori și, în anumite cazuri, alte rude mai îndepărtate. Puterea individului asupra testamentului este limitată la o treime din ce deține. În plus, în interpretarea *Sunna*, nu poate fi inclus în testament un moștenitor mandat. Acest sistem de moștenire a limitat concentrarea bogăției. Efectul sistemului a fost să fragmenteze proprietatea, în special pe cea financiară.

Strategia economică islamică constă într-un set de patru ingrediente indispensabile și care se susțin mutual. Acestea sunt:

- a) un mecanism moral de filtrare a deciziilor;
- b) un sistem puternic de motivare a individului să dea tot ce e mai bun în interesul propriu și al societății;
- c) restructurare socio-economică și financiară cu obiectivul de a realiza scopurile dorite în ciuda resurselor rare;
- d) gândire pozitivă și orientată către un scop a autorităților guvernamentale.

Atât mecanismul de filtrare cât și cel de motivare pot deveni inefficiente dacă tiparul de consum social, politicile guvernamentale (în special cele legate de taxe, cheltuieli, investiții) și intermediere financiară nu sunt ținute spre atingerea scopurilor. Astfel, cele două ingrediente ale strategiei trebuie întărite de un al treilea – restructurare socio-economică și politică – pentru a crea un mediu economic și o politică oportune.

Nu s-ar putea obține așa o restructurare completă prin măsuri *ad hoc* sau bazându-se doar pe mecanismul prețurilor. Ar fi mai degrabă necesar să se ia măsuri efective: motivarea oamenilor (dându-le posibilitatea să lucreze conștiincios sarcinile cerute); reducerea concentrării bogăției și a proprietății mijloacelor de producție; reforma instituțiilor sociale, economice și politice, în particular finanțele publice și intermedierea financiară. Factorul uman nu poate fi înviorat să își realizeze obligațiile socio-economice conștiincios doar prin reformă so-

cială, chiar dacă este indispensabil. Reforma morală trebuie susținută de justiție socio-economică, ce nu este posibilă fără capacitatea celor săraci de a fi mai productivi și să primească o recompensă justă pentru contribuția lor la venit. Acest lucru cere acces mai ușor la educație, stagii de instruire, investiții și înlăturarea surselor de inegalitate, exploatare și distorsiune economică.

Nu va fi posibil să se reducă actuala concentrare de bogăție fără echilibrarea balanței politicilor guvernamentale în favoarea justiției socio-economice. Centrele de putere din societate trebuie să fie diluate prin înlăturare sau prin reformă. Este nevoie, de asemenea, de politici de dezvoltare rurală și agricolă. Pentru a reduce consumul și a crește economiile este necesar să se păstreze modul de viață Islamic și să se ignore influența occidentală. Pentru a promova investițiile, politicile guvernamentale trebuie să fie orientate către libertatea întreprinderii.

b) Bogăția în viziunea economiștilor iudei

Ca și economiștii creștini, economiștii iudei [Tamari, 1987] văd bogăția ca aparținând în ultimă instanță lui Dumnezeu, omul fiind un custode, principiul administrării fiind cel ce califică proprietatea asupra resurselor. Există obligația de a ajuta pe cei săraci, dar sărăcia nu este o virtute, săracii trebuind să fie compătimiți și pe măsura posibilului, ajutați să scape de ea. Ajutorarea săracilor nu este doar o problemă de caritate individuală, întrucât regulile religioase (*bet din*) pot fi aplicate pentru a se asigura că există suficiente

fonduri caritabile colectate pentru a asigura nevoile celor săraci. Conform legii iudaice, plata zeciuiei (*ma'aser kesafim*) nu reprezintă pur și simplu un act de bunătate individuală, ci mai curând o obligație și o parte esențială a sistemului fiscal. Acceptând că lăcomia este o motivație majoră în activitatea economică umană, și că ea conduce la nedreptate/injustiție socială, economiștii iudei (Tamar) consideră că încercarea de eliminare a lăcomiei din comportamentul uman este un nonsens și, pe cale de consecință, ei critică preocuparea economiștilor creștini de a corecta avariția prin har sau îndrumare dumnezeiască. Ceea ce trebuie, susțin ei, este controlarea lăcomiei prin respectarea legii religioase. În același context, nu posesia bunurilor materiale este rea, ci modul în care acestea sunt eventual dobândite.

Acumularea bogăției este o virtute, nu un viciu. În Tora, muncitorii productivi și virtuoși sunt răsplătiți cu bogăție. Bogăția acumulată în mod cinstit este semnul unui mare efort, talent și succes în parteneriatul cu Dumnezeu în procesul productiv.

Nu exista nici o bază filozofică în Iudaism prin care să se ceară ca taxele să fie folosite ca mijloc de redistribuire a venitului. Taxarea nu poate avea nici scop de a confisca, nu poate fi arbitrară sau discriminatorie. În Iudaism taxarea este o manifestare a conceptului drepturilor comunității și al persoanelor sărace. Nu este un mod de pedepsire a celor bogați pentru a avea succes în activitățile lor economice. Taxele nu se percep de două ori asupra aceleiași bogății, ceea ce ar însemna taxare dublă a profiturilor. Taxele se plă-

tesc conform cerințelor din zona în care s-au realizat veniturile și nu după legile domiciliului. În acest scop au intervenit și Rabinii care i-au condamnat pe cei ce încercau să evite taxarea prin schimbarea domiciliului, aruncând povara asupra membrilor mai săraci ai societății.

Evaziunea fiscală este considerată ilegală deoarece îi privează pe ceilalți plătitori de taxe de servicii sau beneficii pentru că trebuie să plătească mai mult. Nu este ca o crimă, dar este o problemă morală. Evaziunea fiscală ar rezulta în a dezonora persoana respectivă în comunitatea sa, o pedeapsă mult mai mare decât o amendă potențială care este adesea privită cu ușurință de către oamenii din ziua de azi care nu își plătesc taxele.

Iudaicii au cerut întotdeauna să dețină controlul și să ia parte la transparența financiară ca o cerință de bază pentru autoritatea corporativă. În Mishna (Shekalim 3:2) se spune că preoții care au intrat în Templul trezoreriei nu au avut voie să poarte robe cu mâneci pentru a nu ridica nici o suspiciune că se îmbogățeau în mod ilegal furând din fondurile publice. S-a înțeles mereu că fondurile caritabile au nevoie de mai mult de o persoană să le administreze pentru a asigura un control financiar strict.

Iudaismul a creat o perspectivă non-egoistă și responsabilă social întărită în legea Iudaică cu privire la rolul bogăției, justiției economice, demnității și valorii individuale, responsabilității morale ce revine deținătorilor de bogăție. Iudaismul este datoria comunității să se îngrijească de nevoile sociale ale indivizilor din comunitate. Acest lucru se bazează pe prin-

cipiul teologic al Iudaismului care spune că parte a bogăției individuale este dată de Dumnezeu pentru a asigura în mod direct nevoile celor săraci. Textele Iudaice nu vorbesc despre a da de pomană ci, mai degrabă, de a face lucruri caritabile dar și despre modul în care trebuie făcut.

Viziunea bunăstării la Iudaici îmbracă două valori importante:

- săracii ar trebui ajutați să aibă un standard demn de viață, nu o viață de subzistență;
- responsabilitatea pentru săraci aparține întregii comunități, astfel încât cei săraci să nu fie victimele donatorilor bogați.

În Iudaism nu se face distincție între cei ce merită și cei ce nu merită să fie săraci. Motivele pentru care o persoană este săracă, abilitatea de a-și schimba situația sau evaluările făcute de cel ce dă alternative nu au voie să devină factori care să îi împiedice pe Iudaici să ajute.

c) Drepturile de proprietate în viziunea celor două categorii de economiști

Drepturile de proprietate, inclusiv proprietatea privată, sunt recunoscute ca legitime de ambele categorii de economiști. Există însă constrângeri de natură morală în privința exercitării acestor drepturi.

Economiștii islamici consideră că principalul scop al Legii Shariene este protejarea celor cinci necesități (*Zaruriyat-e Khamese*): viața, religia, judecata, procrearea și proprietatea.

Sunt deosebite trei categorii sociale cu responsabilități pentru proprietate: Imanul, ca păzitor al poporului și șef al guvernului islamic, publicul și individul.

Economiștii islamici consideră că prin muncă se obțin drepturile de proprietate privată. Ei dezvoltă o teorie bazată pe muncă a proprietății, diferită de cea marxistă a valorii bazată pe muncă, valoarea fiind determinată prin schimb. Se pune accentul pe principiul proprietății multi-dimensionale, ce dezvoltă o economie mixtă bazată pe proprietatea privată, publică și de stat, în care proprietatea publică se aplică resurselor naturale, iar cea de stat utilităților.

Drepturile de proprietate la iudaici sunt esențiale și trebuie protejate. Omului i-a fost dat potențialul să creeze, dar înțelepții evrei recunosc clar că omul va domina lumea materială, va munci și va inova dacă există abilitatea de a intra în posesia fructelor muncii sale. Pentru a motiva omul să își îndeplinească porunca de a participa la actul creației, garantarea protecției proprietății private a fost esențială.

3.3.2. Tranzacțiile comerciale și prețul just

a) Tranzacțiile comerciale în viziunea economiștilor islamici

Preceptele islamice interzic fixarea prețurilor de către vânzătorii/cumpărătorii care dețin o poziție dominantă pe piață. Ca atare, economiștii islamici se pronunță împotriva monopolului, monopsonului și aranjamentelor de tip cartel. Orice încercare de a crește în mod artificial prețurile este considerată ca inacceptabilă, acumularea de bani (tezaurizarea) fiind condamnată în mod explicit în Coran (în speță, în Sura).

Sunt, de asemenea, condamnate prac-

ticile frauduloase: exemplu, folosirea unor greutăți sau aparate de măsurat măsluite, ori livrarea unor mărfuri de o calitate diferită celei convenite sau specificate în documente.

Controlul prețurilor în vederea prevenirii fluctuațiilor acestora este considerată o interferență nenaturală în mecanismele pieței. În Sunna există, menționate, două împrejurări în care Profetul Mohamed a refuzat să fixeze prețurile, în ciuda lobby-ului exercitat de comercianții vremii.

b) Tranzacțiile comerciale în viziunea economiștilor iudei

Talmudul prevede reguli care previn fraudă și reglementează tranzacțiile de piață.

În Mishna există o abordare pragmatică pentru prețuri, menționându-se cum se stabilesc prețurile pe piață (prețuri care reflectă valoarea bunurilor sau utilitatea lor pentru cumpărător), precum și motivația vânzătorilor de a se angaja în schimbul de mărfuri. Schimbul este privit ca fiind o problemă de barter, dar se pot și sunt folosite și schimburile monetare. În practică, prețul oferit pentru un anumit bun se consideră a reflecta ce s-a plătit în trecut pentru acel bun.

Creșterea prețurilor de către vânzător pentru exploatarea unei situații de penurie este considerată ca fiind un comportament injust din punct de vedere social, întrucât violează principiul echivalenței, ceea ce înseamnă că pentru economiștii iudei *valoarea sau utilitatea sunt ne-schimbătoare*, ele nemodificându-se în funcție de circumstanțele economice.

Fluctuația prețurilor și inflația persis-

tentă sunt privite ca amenințări nedorite pentru ordinea socială, într-o economie ideală statică precum cea descrisă de Mishna, astfel de evoluții distorsionante nefiind acceptate a se produce.

Este împărtășită concepția conform căreia “prețurile spun tot, dar nu dovedesc nimic” [Ohrenstein, 1970, p.59-70], ceea ce poate fi interpretat ca însemnând că *prețurile pot indica condițiile economice, dar ele nu reflectă în mod necesar valoarea socială a bunurilor în cauză*. În vremuri de penurie, pot exista cumpărători ce dispun de resurse necesare pentru a dobândi ceea ce doresc, după cum pot exista vânzători interesați să încaseze un preț mai ridicat. Aceste circumstanțe nu fac însă tranzacția respectivă justă din punct de vedere social, chiar dacă aceasta este ce se întâmplă efectiv ca realitate economică.

c) Prețul Just

Deși economiștii secularizați sunt preocupați, de regulă, de problema prețurilor de piață și a celor administrate (libere/controlate), care pot fi sau nu corecte, problema dimensiunii morale încorporată în prețuri are o istorie lungă în dezbaterile teoriei economice standard secularizate. Punctul de pornire îl reprezintă scolasticii (în particular Sf. Toma D’Aquino), care erau avizați asupra paradoxului “apă-diamant”, și care puneau sub semnul întrebării justificarea morală pentru ca produsele esențiale să aibă un preț scăzut, iar cele ne-necesare un preț ridicat. Explicarea acestui lucru în termenii teoriei convenționale prin introducerea conceptului de raritate poate fi satisfăcătoare la un

astfel de nivel; se ignoră însă existența și a unor alte scale de valori incluzând valoarea intrinsecă și valoarea morală, care pot fi diferite între ele.

Din perspectiva monoteistă, valoarea intrinsecă ar putea fi un concept discutabil, sugerând într-un fel idolatria. Din perspectiva secularizată, valoarea morală – care ar împiedica, între altele, diferențierea între lucrurile “bune” și “rele” în sfera consumului – este o problemă ce nu intră în sfera de preocupare a economiei, ea fiind un concept cheie pentru teologie.

O firmă care folosește prețul just este una care intenționează să obțină un profit/câștig, rezonabil, nu excesiv. Se poate spune că prețul just și “profitul just” sunt corelate. Acest lucru intră în conflict cu populara axiomă că este întotdeauna acceptabil și de dorit să se cumpere cât de ieftin posibil și să se vândă cât se poate de scump. În timpuri de stabilitate privind produsul sau serviciul oferit, prețul de piață al celui bun va fi cunoscut de toți, iar prețul just va fi mai mult sau mai puțin egal cu acesta. În timpuri de instabilitate relativă, prețul just nu mai este la fel de ușor de descoperit. În asemenea timpuri, o firmă va încerca să stabilească un preț care, având în vedere costurile companiei și starea financiară generală, va genera un venit rezonabil dar nu excesiv. Pentru a vedea mai clar implicațiile acestui concept, trebuie amintite unele noțiuni de care este diferit:

- prețul just nu înseamnă că un bun dat are un “preț just” unic care este permanent;
- prețul just nu este echivalent cu a cere “cât suportă piața”, deși în unele ca-

zuri este posibil;

- prețul just este dictat de cumpărători și vânzători individuali. Nu este ceva impus de o planificare centrală;
- prețul just este un principiu mai puternic decât “afacerile oneste”. Afacerile oneste sunt foarte importante, dar prețul just este un concept ce merge mai departe.

Economiștii islamici

Principiul prețurilor de piață este acceptat în economia islamică. Se recunoaște legătura dintre prețuri și distribuția veniturilor și problemele de echitate ce apar de aici, dar intervenția guvernamentală prin controlul prețurilor nu este considerată o soluție, întrucât nu există motive pentru a crede că o astfel de intervenție, chiar și într-un stat islamic, va conduce la un rezultat superior din punct de vedere moral. Ceea ce este însă important se referă la comportamentul și motivația cumpărătorilor și vânzătorilor, în speță standardele etice pe care ei le promovează. Economiștii islamici acceptă faptul că “omul economic musulman” nu este în mod necesar și inerent mai bun decât ceilalți “oameni economici”, motiv pentru care respectarea preceptelor religioase cuprinse în Shariah este de cea mai mare importanță.

Vânzările cu profit fixat sunt genul de vânzări considerate legale în islam, pentru binele părților și pentru binele comunității. Se desfășoară astfel: vânzătorul transferă dreptul de proprietate (pe care l-a achiziționat la un anumit preț) cumpărătorului cu o creștere convenită la preț. Scopul unei astfel de tranzacții este legat

de faptul că anumiți oameni nu se pricep la tranzacții dar au încredere unii în ceilalți.

Pentru economiștii islamici “dacă o persoană vinde cu o rată de profit de unu la zece și spune ‘am cumpărat cu o sută de dinari nu cu nouăzeci’, atunci este achiziție pentru capital și pentru împărțirea profitului”. Se explică vânzarea cu profit fixat spunând că vânzătorul poate să explice cumpărătorului despre această tranzacție. Această vânzare este perfect legală și nu *makruh* (nu trebuie descurajată). Totuși, unii scriitori consideră că nici nu trebuie încurajată.

În ceea ce privește *tawaliyah* (vânzarea fără profit sau vânzarea prin delegație), acesta este transferul de proprietate asupra unui bun la prețul plătit inițial fără nici o creștere. Cu alte cuvinte, vânzătorul vinde bunul cumpărătorului la prețul pe care l-a plătit prima oară fără nici o creștere. Scopul unei astfel de afaceri este legat de faptul că unii oameni, în timp ce au încredere în unele afaceri, nu se pricep să vândă sau să cumpere. Aceste două tipuri de vânzări sunt considerate legale în islam datorită folosului pe care îl aduc comunității.

Economiștii iudei

Punctul de vedere al Iudaicilor privind controlul prețurilor se bazează pe acest vers din Levitic 25: 14: “dacă vinzi ceva seamănului tău sau dacă cumperi din mâna seamănului tău, nu vă veți face rău unu celuilalt. Nu îți vei oprima fratele”. Din acest concept al *onaah* s-a derivat ceea ce s-a tradus prin a fi “oprimarea prețurilor”. Astfel, în timp ce Iudaismul

susține piața liberă și dreptul de a avea profit – limitarea nivelului de profit a fost introdusă în cazul produselor esențiale care sunt folosite pentru satisfacerea cerințelor de bază ale religiei Iudaice care erau prea scumpe pentru membrii mai săraci ai societății. Acest lucru nu se datorează unei filozofii împotriva pieței ci este doar o protejare a celor săraci.

În Iudaism, în timp ce profitul pentru individ poate fi recunoscut și apărat, nu are întâietate în fața protejării celor săraci. În multe situații de-a lungul timpului, liderii spirituali ai societății au intervenit în piață și au stabilit anumite prețuri pentru bunuri alimentare sau au scăzut prețurile la chiriile ce puteau fi cerute când exista o lipsă de locuințe ceea ce i-ar fi putut determina pe cei săraci să ajungă fără adăpost. Astfel, intervenția în piață este acceptată când este pentru un ‘bine moral’. Subvenționarea, controlul chiriilor, controlul prețurilor, prevenirea monopolului și promovarea bunătații publice pe cheltuiala întreprinzătorului individual sunt acceptate și sunt legitime în legea Iudaică dacă nevoile celor săraci nu sunt împlinite.

Sunt explorate circumstanțele în care este legitimă anularea unei tranzacții considerată injustă, aceste condiții fiind funcțional definite în termenii procedurilor de căutare a informațiilor de piață – se consideră că intervalul de o zi este prea mare pentru acceptarea unei solicitări de anulare a unei tranzacții; cumpărătorul/vânzătorul dispune de un interval de câteva ore pentru a aprecia dacă s-a plătit prețul just pentru bun, după care tranzacția devine contractual obligatorie.

Scrierile economiştilor iudei bazate pe precepte talmudice se preocupă şi de drepturile vânzătorului şi de plata sub preţ/tarif a cumpărătorului, întrucât înşelăciunea poate apărea din ambele părţi.

Există opinii divergente privind intervenţia guvernamentală prin controlul preţurilor, dar se consideră (chiar la nivel oficial) că preţurile controlate sunt distorsionante, iar reducerea preţurilor pe această cale duce la “substituirea pieţei” [Kleiman, 1987]. Se argumentează astfel [Ohrenstein, 1968, p.185-196] că libera concurenţă prin preţuri poate fi folosită pentru expansiunea pieţei, în timp ce concurenţa non-preţ prin diferenţierea produsului este, de asemenea, justificată în literatura talmudică.

Discuţia privind preţul just porneşte din Levitic 25:14. Până la momentul în care ordinul biblic a ajuns să fie discutat de savanţii Mishna, *onaah*, el a început să fie substantivul care denotă fraudă, în sensul exploatării prin preţ înşelător. Proscripţia împotriva acestui act era, se pare, atât de cunoscută încât textul începe direct de la definiţia cantitativă a fraudei: “Onaah (=fraudă) înseamnă 4 părţi de argint din 24 de părţi de argint dintr-o Sela’ – o şesime din ce se cumpără”. Astfel, *onaah* – tradusă uneori ca înşelătorie – înseamnă supraîncărcare a preţului (sau plata sub preţul real) cu până la 17% mai mult. Trebuie menţionat că în Talmud nu se menţionează explicit preţul de referinţă la care se măsoară această diferenţă.

În termeni moderni, doctrina *onaah* ar fi privită ca parte a unei legi civile. Remediu pe care îl oferea pentru supraîncărcarea preţului era returnarea sumei

plătită în plus. Pentru a o putea obţine, cel înşelat avea dreptul să revoce afacerea, să returneze articolul cumpărat şi să i se înapoieze banii: “Cel care a fost înşelat are avantajul: dacă doreşte poate să spună “dă-mi banii înapoi” sau “dă-mi înapoi suma care mi-ai luat-o peste preţul corect”. Evident, dreptul de a revoca o afacere trebuie să fie limitat în timp. Perioada permisă a fost definită funcţional, pentru a permite informarea pe piaţă.

Onaah se referea original la preţurile supraîncărcate puse de vânzători, dar s-a extins şi la plata sub preţul cerut, de către cumpărători: “Ca vânzător sau cumpărător, ambii au dreptul să reclame *onaah*”. Dar, dreptul de a reclama este condiţionat de ignoranţa părţii ce reclamă privind preţul “corect”. Un comerciant nu este considerat ignorant, dar un fermier sau un om simplu poate fi păcălit de cumpărători fără scrupule.

În terminologia economică modernă, “preţul pieţei” reprezintă rezultatul operaţiilor de cerere şi ofertă, eliberate de intervenţia statului. Intervenţia guvernului în procesul pieţei nu este sub nici o formă un fenomen modern. Societăţile medievale şi antice au trecut prin tentative de fixare de preţuri de către conducători, dintre care decretul lui Diocletian este cel mai faimos exemplu. Se poate comenta că într-o economie stagnantă, asemenea preţuri administrate reflectă valorile pieţei stabilite cu mult timp înainte şi încă valabile: ca şi cum, odată ce s-a obţinut optimul alocărilor, mecanismul care l-a dobândit poate fi ignorat şi soluţia care l-a produs iniţial reaplicată în mod repetat sub pretextul legilor sau obi-

ceiurilor. O asemenea presupunere pare într-adevăr să susțină anumite interpretări ale conceptului medieval de “preț just”.

Doctrinile privind prețul just de obicei implică o noțiune de profit corect. Luat în sens larg ceea ce în zilele noastre numim valoare adăugată, noțiunea savanților medievali de profit corect joacă un rol crucial în interpretarea prețului just, deși dacă acest lucru ar fi înțeles în termenii valorilor sociale sau ai obiceiurilor curente este încă un subiect de dezbatere. Asemenea noțiune este totuși absentă în discuția Talmudică de preț corect. Prohibiția acumulării se limita doar la bunurile de bază și exceptând producătorii primari, în opoziție cu speculatorii profesioniști, sugerând că schimburile de clasă mijlocie sunt considerate practici normale.

Sunt câteva referințe directe ale Tannaicilor cu privire la profitul excesiv, reflectând ceea ce era considerat a fi rata de profit rezonabilă la anumite bunuri. Dar deja devreme în al treilea secol acestea erau doar ecouri ale unui trecut distant. Pe de altă parte, discuțiile savanților sugerează că erau mai conștiincioși decât predecesorii lor de dependența schimbului de profitul intermediarului. Toate aceste referințe la profit sunt legate de intermediar și, cu o excepție, au loc în alte contexte decât de preț corect.

Orice discuție cu privire la regulile normative ce reglementează prețurile duce inevitabil la o comparație cu conceptul medieval de “preț just”. Un sistem de prețuri se poate spune că este de dorit până la un punct până la care bogăția sau distribuția veniturilor pe care le reflectă și le generează sunt ele însele dorite pe te-

mei normativ. În unele din formulările mai extreme, doctrina medievală de preț just reprezenta o încercare de a contura un sistem de prețuri bazat pe un set dat de valori sociale. Nici o astfel de încercare nu poate fi sesizată în discuția corespunzătoare privind prețurile în Talmud.

Obiectivul etic al regulilor *onaah* era mult mai limitat: să prevină inegalitatea informațiilor de a avea efect distorsionant. Dar în nici un fel aceste reguli nu au încercat să afecteze sau să pună la îndoială sistemul de prețuri. Această diferență în atitudine pare să își aibă rădăcina în condițiile divergente ale perioadelor istorice corespunzătoare: comparativ cu economia Europei medievale, cea a Imperiului Roman, înaintea inflației secolului al treilea era o economie de piață foarte dezvoltată. De aici, viziunea diferită în care Talmudul și savanții percep fenomenul economic, piețele și prețurile în particular.

Extinzând conceptul lui Spenger privind universalitatea condițiilor sociale și materiale ce stă la baza raționamentului și comportamentului economic, putem identifica și universalitatea fenomenului economic pentru care se aștepta să se aplice un asemenea raționament. Substratul conceptului Talmudic de preț just este o cuprindere a două astfel de universalități – operarea pe piață și semnificația prețurilor determinate. Esențial, conform regulilor *onaah*, era realizarea că același preț se aplică la toate tranzacțiile ce au loc la un moment dat în spațiu și timp. Regulile privind anumite aspecte asociate comportamentului economic dezvăluie faptul că s-a făcut o distincție clară între

diferite tipuri de piețe, după mărime și periodicitatea producției și relațiile dintre ele sunt bine știute. În particular, autorii Talmudici au fost conștienți de efectul asupra stabilității prețurilor ale celor două forme extreme ale funcției de ofertă – cea fixă, de scurtă durată și cea elastică, de lungă durată. În sfârșit, s-a recunoscut că piețele procură măsura corectă a valorii unui bun în termenii alternativelor de folosire.

Ultimul punct este crucial pentru aprecierea corectă a conceptului Talmudic de preț just. După cum s-a definit în mod implicit, ceea ce e considerat a fi just nu este absolut, dar poate varia din loc în loc sau de la o zi la alta, sau, după cum spunem, în zilele noastre, peste segmente de piață prin distanță sau prin timp. Deși nicio încercare nu s-a făcut pentru a-l relaționa cu costul de producție, s-a subînțeles că prețul de piață reprezintă valoarea beneficiului la care s-a renunțat prin vânzarea unui obiect sau obținut prin cumpărare. Înșelarea (*overreaching*), forma de injustiție particulară ce constă în supralicitare de către vânzător, sau sublicitare de către cumpărător, este considerată a priva cealaltă parte de beneficiul pe care l-ar putea obține într-o afacere alternativă pe aceeași piață.

3.3.3. Tranzacțiile financiare

Problemele morale asociate tranzacțiilor de luare și dare a banilor cu titlu de împrumut au preocupat întotdeauna pe economiștii și teologii creștini, iudei și islamici. Sfântul Tomas D'Aquino acordă

în scrierile sale importanță acelor pasaje din Vechiul Testament care se refereau la împrumutul banilor (mai ales în Ieșirea, 22/5; Levitic, 25/35-38; și Deuteronomul, 19/19-20 și 24/6). Teologul evreu Maimonides a scris un comentariu privind abordarea acestei teme în Mishna, care a avut o influență profundă asupra legilor mozaice [Weiss, 1975].

Economiștii moderni secularizați acceptă dobânda ca o recompensă pentru amânarea consumului (preferință timp), sacrificarea lichidității (preferință lichiditate) și riscul de faliment. Teologii creștini contemporani neortodocși, deși avizați asupra învățăturilor din Vechiul Testament și asupra poziției scolasticilor, acceptă în general abordarea economiștilor moderni secularizați. Există însă și poziții mult mai radicale care, spre exemplu, văd în problema crizei externe a țărilor în curs de dezvoltare o consecință a nerespectării învățăturii cuprinse în Vechiul Testament [Duchrov, 1990, p.61-62]. În Vechiul Testament se spune că împrumuturile ar trebui să fie disponibile pentru cei săraci. Porunca de a împrumuta liber este asociată cu ștergerea tuturor datoriilor după șapte ani – acest lucru nu se aplică străinilor.

Economiștii islamici

Probabil că cea mai importantă referire de natură financiară făcută în Coran este interzicerea dobânzii (*riba*). *Ribā* îi împingea pe cei ce nu plăteau la sclavagism, deci era o sursă acută de fricțiuni sociale. Din cele mai vechi timpuri ale Islamului până în prezent, s-a considerat că principalul scop al *ribā* este doar de a

bloca practici financiare ce sunt dăunătoare societății. În particular, s-a sugerat că această interdicție a fost destinată, ca legile falimentului în statul modern, pentru a face creditorii să se poarte caritabil cu debitorii ce nu au posibilitatea de a face plățile la timp. Cu toate acestea, pentru ultima jumătate de secol, rezistența la dobândă a fost tratată ca marca de a fi economist 'Islamic'. Pentru a fi recunoscut ca economist Islamic, nu este destul să fii un Musulman învățat care contribuie la dezbateri economice. Trebuie să te opui în principiu la orice fel de dobândă, inclusiv nu doar la cele ale țărilor slab dezvoltate monopolist rurale, dar și la cele competitive din țările industrializate ale lumii. Astfel, interesul economiei Islamice nu este să țină ratele dobânzilor între anumite limite, dar nici să țină piețele financiare competitive. Este eradicarea dobânzii.

Economiștii islamici au depus eforturi majore deci să justifice interdicția în termeni ce trec dincolo de susținerea că este o cerință a Coranului. Un argument comun, găsit în multe texte populare economice Islamice [Chapra, 1992] este faptul că este incorect să câștigi bani fără să îți asumi riscul. Prin logica acestui argument, nu este just pentru o bancă să primească dobândă sau dobândă industrială pentru că aranjamentul reprezintă risc doar pentru cel finanțat permițând băncii să aibă un câștig chiar dacă finanțatorul pierde. De asemenea, nu este corect ca o persoană care economisește bani să câștige dobândă pentru acest lucru; investițiile finanțate prin economiile sale ar putea fi neprofitabile, caz în care banca ar pierde

bani în timp ce persoana ce a depus banii tot va câștiga dobânda predeterminată. Oricare ar fi meritele noțiunii rambursărilor fără risc, dificultatea argumentului este că profitul este legitim doar dacă este o urmare a riscului. În consecință, tranzacțiile bancare trebuie să se bazeze pe profit și pe risc ceea ce scoate din discuție dobânda. Este permisibil, bineînțeles, pentru o persoană să își depună banii la o bancă pentru a fi în siguranță cu condiția să nu existe plăți de dobânzi.

Literatura privind modul de a lucra al băncilor Islamice nu specifică în ce mod un deponent și banca sa, sau o bancă și o persoană ce se împrumută, aproximează riscul. Se insistă doar că fiecare din părțile unui contract financiar trebuie să poarte o parte a riscului. În principiu, o parte poate să poarte doar douăzeci la sută din risc, deși unii scriitori avertizează că părțile de risc trebuie să fie conforme cu noțiunile de corectitudine. Mereu lăsat neclar este de ce ar fi incorect pentru o parte să accepte mai mult, poate chiar tot riscul, cum se întâmplă în mod obișnuit.

Economiștii islamici contemporani au dezbătut amplu problema dacă această interdicție se aplică numai cametei sau tuturor formelor de dobândă (simplă / compusă; reală / nominală; împrumut personal / împrumut de afaceri). Dezbaterile pare a se dovedi neconcludentă, deși se poate vorbi despre un progres obținut în privința raționalizării motivelor pentru menținerea interdicției, dar și în privința aplicării unor metode alternative de finanțare a sistemului modern de bănci comerciale, care să fie acceptabile din punct de vedere al preceptelor islamice.

Există un acord între economiștii islamici privind faptul că abolirea dobânzii nu înseamnă pur și simplu reducerea ei la zero, ci mai curând înlocuirea întregului sistem bancar bazat pe dobândă cu unul alternativ, care să fie în conformitate cu preceptele cuprinse în Shariah [Khan, 1995].

Fondul dezbaterilor privind *riba* vizează justificarea caracterului său negativ: este ea “rea” deoarece pur și simplu Dumnezeu a interzis-o, sau interdicția folosirii dobânzii are și un temei rațional-uman? Economiștii islamici par a favoriza abordarea din urmă:

a) Justificarea dobânzii ca recompensă pentru amânarea consumului este respinsă

Oamenii pot fi recompensați numai pentru eforturile lor, nu și pentru simpla așteptare. Deciziile privind economisirea nu sunt determinate de preferințele de timp ale subiecților și, deci, de nevoia de a recompensa pe cei ce amână consumul. Mai curând, economisirea este parte a exercitării responsabilității de administrare a resurselor încredințate oamenilor de Dumnezeu, parte a conștientizării răspunderii pentru viitorul familiei și comunității de apartenență, parte a preocupării de constituire a proviziilor necesare. Economisitorii nu au nevoie de recompensă bănească sub forma dobânzii pentru a se purta responsabil. Aceasta este o problemă de datorie morală.

Clasificarea comportamentului este binară: oamenii se pot comporta moral sau imoral în exercitarea responsabilităților lor. A recompensa oamenii pe baza

unei scale glisante a dobânzilor ar echivala cu a accepta faptul că responsabilitățile morale ale economiștilor sunt relative.

b) Justificarea dobânzii ca recompensă pentru sacrificarea lichidității este, de asemenea respinsă

Managementul activelor lichide este problema ce vizează evaluarea unei tranzacții anume și a “nevoilor preventive”, și nu o problemă de administrare a unor poziții speculative. Comportamentul speculativ, de teaurizare, precum și cel risipitor sunt prohibite în legea islamică. În loc să se axeze pe operațiuni speculative-neproductive (care retrag banii din circulație și destabilizează potențial activitatea economică), finanțarea trebuie folosită în mod productiv, în scopuri investiționale. Bazați pe preceptele religioase din Coran/Sura, majoritatea economiștilor islamici se pronunță pentru metode de finanțare alternative sistemului bazat pe dobânzi, toate aceste metode implicând asumarea unor riscuri mai mari de către finanțator, comparativ cu împrumuturile convenționale:

- *Murabahah / Finanțarea bazată pe partajarea profitului*: banca cumpără bunurile în numele clientului și le revinde la o anume marjă de profit, în perioada de până la revânzare banca fiind proprietara bunului, deci suportă riscul răspunderii legale. Preluarea acestui risc de la client este cea care justifică recompensa prin marja de profit.
- *Musharahah / Finanțarea bazată pe partajarea afacerii*: finanțatorul are un

rol determinat de jucat în managementul proiectului care se realizează.

Aceste două metode implică o ridicată incertitudine pentru finanțator în ceea ce privește câștigul: în loc să primească o rată fixă/fixată a dobânzii, câștigul finanțatorului depinde de profitabilitatea proiectului [Khan, 1995]. Veniturile obținute din dobânzi (în sistemul convențional) sunt și ele incerte, și, întrucât ele sunt determinate mai curând la nivel macroeconomic decât microeconomic, aranjamentele financiare între părți *se pot modifica inechitabil*, debitorii fiind penalizați atunci când ratele dobânzii cresc, iar creditorii beneficiind de câștiguri “chilipir”. În cadrul finanțelor islamice, accentul este pus pe implicarea personală a finanțatorului, pe partajarea riscului și, în ultimă instanță, pe partajarea pierderilor, dacă proiectul se dovedește a fi neprofitabil.

Economiștii iudei

Abordarea iudaică privind împrumuturile se bazează pe pasajele din Exod 22: 24-26. Dumnezeu îi privește pe cei ce au nevoie de împrumuturi ca fiind oamenii Săi speciali, față de care este foarte apropiat. Cel mai relevant este interzicerea luării de dobândă. După interpretarea rabinilor, creditorul nu are voie să ceară dobândă, dar și cel ce împrumută nu are voie să se ofere să plătească dobândă. Tora respinge întreaga noțiune de împrumut ca o tranzacție ce aduce beneficiu creditorului.

Întrebarea dacă este permisibil să se împrumute cu dobândă oamenilor ce nu fac parte din comunitatea evreiască, este

dezbatută în Talmud. Moses Maimonides spune că este permis ca un evreu să ia dobândă de la un non-evreu doar în suma ce i-ar fi necesară pentru a-și asigura un trai decent. Luarea de sume prea mari este interzisă [Weiss, 1975].

Teologii iudei contemporani susțin în continuare abordarea din Vechiul Testament privind camăta, problemă abordată în detaliu în Mishna. Camăta este interzisă. Se face echivalența nu numai între dobândă și camătă, dar și între aceasta din urmă și profit (adică, este interzisă orice tranzacție care conduce la o stare financiară mai bună a uneia din părți, chiar dacă cealaltă parte nu ajunge într-o stare mai proastă decât cea inițială). Totuși, economia Israelului de astăzi nu este diferită de economiile occidentale moderne, dobânda fiind larg utilizată în tranzacțiile financiare, iar profitul reprezentând o motivație crucială în afaceri.

Economiștii iudei [Tamari, 1987] consideră că prohibirea dobânzii nu se manifestă ca o constrângere asupra activității economice dacă se aplică conceptul de *Heter Iska*, cum este cazul pentru toate băncile și instituțiile financiare din Israel.

Heter Iska = deponentul la o bancă este investitor, îndreptățit să participe la orice profit obținut ca rezultat al finanțării pe care a făcut-o posibilă. Profitul este o recompensă legitimă și, întrucât firmele din majoritatea țărilor lumii se finanțează într-o măsură mai mare cu capital de împrumut decât cu capital propriu, prin conceptul *Heter Iska* poziția deponentului-creditor nu se deosebește foarte mult de cea a acționarilor firmelor, întrucât în ambele cazuri câștigul depinde de per-

formanțele firmelor (și nu de o sumă fixată contractual în prealabil).

Un evreu nu are voie să ceară dobândă (*ribit*) de la alt evreu. Legea *Heter Iska* a fost dezvoltată de Rabini pentru a structura tranzacțiile comerciale în asemenea fel încât să se evite interferențele date de prohibiția *ribit*. Principiul *Heter Iska* se bazează pe consimțământul unui debitor și al unui creditor de a fi parteneri într-o afacere în care unul din parteneri investește bani, iar celălalt se folosește de talentul său antreprenorial pentru a administra afacerea. Partenerul investitor poate astfel să câștige profit conform proporției sale din afacere și împărțirea acestui profit cu partenerul administrator nu ar constitui plata dobânzii la un împrumut. Astfel, acest aranjament are caracteristicile unui împrumut și ale unui trust.

Concluzii

- Economiiștii religioși *islamici* și *iudei* se pronunță pentru respectarea preceptelor, legilor religioase în viața economică, mai ales în derularea tranzacțiilor de afaceri.

- Într-un mod mai pregnant decât economiiștii creștini, aceștia consideră că *subiecții economici trebuie să fie preocupați de moralitatea acțiunilor lor*, legile religioase fiind o sursă legitimă pentru ghidarea comportamentului economic.
- Accentul este pus pe dreptatea, echitatea economică, astfel încât toate părțile implicate în tranzacții să fie protejate și echilibrul social menținut.
- Scopul nu este acela de a găsi o alternativă pentru piață, ca mecanism de alocare a resurselor, ci mai curând, acela de a se asigura ca cei implicați să nu abuzeze de sistem prin tranzacții imorale.
- În ceea ce privește rolul statului în economie, opiniile diverg:
 - Economiiștii islamici cred ca rolul statului este acela de a impune legea religioasă în sfera economicului;
 - Economiiștii iudei, consideră că respectarea preceptelor religioase în economie ține de conștiința morală a fiecăruia.

Bibliografie selectivă

- Bainerman, Joel, *Jewish Economic Morality*, <http://www.israelvalley.com>.
- Brennan, Geoffrey H. și Waterman, A.M.C., 'Economics and Religion: Are They Distinct?', Kluwer Academic Publishers, Boston, 1994.
- Chapra, Umer, *The Need of a New Economic System*, 'Journal of the Islamic Economic Association', Leicester, vol.1, nr.1, 1991.
- Chapra, Umer, 'Islam and the Economic Challenge', Islamic Foundation, Leicester, 1992.
- Dean, James M. și Waterman, A.M.C., 'Religion and Economics: Normative Social Theory', Kluwer Academic Publishers, Boston, 1999.
- Duchrov, U., *Political and Economic Well Being and Justice: A Global View*, 'Christian Ethics', vol.3, nr.1, 1990.
- Hay, Donald, *The Public Joint-Stock Company: Blessing or Curse?*, 'ACE Journal', nr.8, 1989.
- Khan, Fahim, 'Essays in Islamic Economics', Islamic Foundation, Leicester, 1995.
- Knight, F., 'The Ethics of Competition and Other Essays', Harper&Brothers, New York, 1935.
- Kleiman, Ephraim, 'Just price' in *Talmudic literature*, 'History of Political Economy', vol.19, nr.3, 1987.
- Kuran, Timur, *Islamic Economics and the Islamic Subeconomy*, 'The Journal of Economic Perspectives', vol.9, nr.4 (Autumn), 1995.
- Munteanu, Costea, *Câteva considerente privind relația dintre economie și religie*, 'Jurnalul Economic', Iulie, 2002.
- Mizeu, Paul, *Ethical and Moral Issues in Financial Markets*, 'ACE Journal', nr.20, 1995.
- North, Gary, 'An Introduction to Christian Economics', The Craig Press, 1974.
- Novak, Michael, 'The Spirit of Democratic Capitalism', Madison Books, Lanham, 1991.
- Ohrenstein, Roman, *Economic Thought in Talmudic Literature in the Light of Modern Economics*, 'American Journal of Economics and Sociology', vol.27, nr.2, 1968.
- Ohrenstein, Roman, *Economic Self Interest and Social Progress in Talmudic Literature: A Further Study of Ancient Economic Thought and Its Modern Significance*, 'American Journal of Economics and Sociology', vol.29, nr.1, 1970.
- Sauer, Corinne și Sauer, Robert M., *Jewish Theology and Economic Theory*, 'Judaism, Markets, and Capitalism: Separating Myths from Reality', vol.17, nr.1.
- Sauer, Corinne și Sauer, Robert M., *Jewish Theory and Practice: Why the Distaste for Economic Liberalism?*, Jerusalem Institute For Market Studies, June, 2006.
- Siddiqu Nejatullah, Muhammad, 'Role of the State in the Economy: An Islamic Perspective', Islamic Foundation, Leicester, 1996.
- Schoeffler, S., 'The Failures of econom-

- ics: a diagnostic study, Cambridge, Mass, 1955.
- Sporkes, Russell, *Business Ethics: The Emperor's New Clothes*, 'ACE Journal', nr.20, 1995.
- Stapleford, John, *Christian Ethics and the Teaching of Introductory Economics*, 'ACE Journal', nr.26, August, 1999.
- Tamari, Meir, 'With All Your Possessions: Jewish Economics and Economic Life', The Free Press, Macmillan, New York, 1987.
- Tiemstra, J.P., *Reforming Economics: Calvinist Studies on Methods and Institutions*, Edwin Mellen Press, Lewiston, NY, 1990.
- Weiss, Raymond, 'Ethical Writings of Maimonides', Dover Publications, New York, 1975.
- Wilson, Rodney, *Comparative Religious Thought on Economic Behaviour and Financial Transactions*, 'ACE Journal', nr.23, August, 1997.
- Woehrling, Francis, "Christian" Economics, 'Journal of Markets & Morality', vol.4, nr.2 (Fall), 2001.
-